

מבעיות הפילוסופיה בימינו

(בעקבות הקונגרס הבינלאומי ה-14 לפילוסופיה בווינא)

מאת ד"ר צבי רודי

לזכר רעייתי דורה היקרה

בשלהי המאה השמונה-עשרה רשם לו יפה-הרוח גיאורג כריסטוף ליכטנברג ששימש בשעתו פרופיסור למתימטיקה ופיסיקה באוניברסיטה של גטינגן, באחד מ„פתגמיו“ שיצא להם שם עולם על אחד הקוליגים שלו בפאקולטה לפילוסופיה: „הוא היה מתגר בדעותיהם של האחרים: הוא היה פרופיסור לפילוסופיה“. הערה אירונית ועוקצנית זו, שלא תמיד יש בה כדי להוכיח את אמיתותה וצדקתה, היתה מלווה אותך במידה לא מעטה במשך כל ימות הקונגרס הבינלאומי ה-14 לפילר-סופיה שנתכנס בווינא מהשני עד לתשיעי בספטמבר, 1698.

גרמה לכך לא במעט ה„סופרלטיביות“ או תפיסת המרובה של הקונגרס. כגי אלפים וחמש מאות משתתפים, מהם כאלף תופסי קתדראות, אלף הרצאות בערך הוגשו לוועד המארגן של הקונגרס. נוסף לכך התנהלה עוד העבודה בשלוש-עשרה ועדות המיוחדות לשלושה-עשר נושאים מרכזים. מאז 1900 היו הפילוסופים, אם אלה שאומנותם בכך ואם החובבים ונציגי המדעים הקרובים לה, נוהגים להתכנס במחזור של חמש שנים, שהופסק פעמיים בעטיין של שתי מלחמות עולם, בכרכי העולם ובמרכזי התורה; פריז, אוכספורד, הידלברג, פראג, בריסל, ונציה ואמסטרדם והאחרים, היו מתחזים מאז ראשית המאה על מקום הכינוס ובהכנסת-אורחים הנודעת לתהילה והיו מעלים כל פעם את „מדע כל המדעים“ לשיא המרומים. השנה זכתה וינא לכבוד זה, ויש לציין שלאחר שתי מלחמות עולם, היתה זו הפעם הראשונה שפילוסופים ומדענים דגולים נתכנסו במטרופולין של חוג התרבות והלשון הגרמנית.

נשאלת השאלה, אם תוך מאמץ שיטתי וסקר סכימאטי, ניתן להצביע על נקודות-הכובד במכלול העבודה של קונגרס זה? כן ולא.

הנדיר וביסס את השאיפה לשלימות ההכרה, בכשרון רב ומעודן הפילוסופוס היונאי ליאו גבריאל, מארגן הקונגרס, בפרקו כל ממשות וכל שיפוט-מחשב לחלקיהם ופרטי-פרטיהם. בגרסו שכולם תלויים הדדית זה בזה ועלולים להתגלגל בסינתזה אחת ולהתעצב בדמות כוללת אחת כיוון את מהלך הדיונים. לאור פרספקטיבות חדשות מדי פעם ופעם מתמשכת והולכת העבודה והפי-לוסופים מוצאים מאז ומתמיד נימוקים חדשים המעמיקים את עבודת-המחשב ומקצים מקום גם לחיי-הרגש, כי אחרת יבצצו ויעלו רק מוקשי מחשב מופשטים ויבשים. בוויכוחים ובדו-שיח מסביב לקולוקביון זה (לרוב על-ידי הקריאה המילולית מתוך כתבי-יד, דבר שגרם למחאות מצד סטודנטים שמאליים) הצטיינה הרצאתו המקורית של ריכארד וויסר (מאינץ). הוא עמד במיוחד על הפילוסוף האיטלקי ויקו,

שכבר במאה השמונה עשרה השכיל לסכם באסקלריה מזהירה הכרות ובעיות היסטוריות, משפטיות, סוציאליות ואנושיות, וכשמדיינים בחוגים כה חשובים של העבר אזי נראית מימרתו הנ"ל של ליכטנברג כמופרזות. אולם עם זאת יש להודות שהחלק הניכר של עבודת-הקונגרס התפרנס מרעיונותיהם של האחרים. הדבר הובלט בישיבות המרובות והממושכות בדבר מארכס והפילוסופיה של ההווה, וכאן לא טעה ליכטנברג.

בנוסף לתפיסת המרובה שהוזכרה לעיל, כדאי עוד להעיר כי עבודת-הקונגרס כולה נחלקה ל-73 מערכות וחוגי-עבודה. אלה היו הקבוצות הקטנות שהיו מתכנסות יחד כל יום ומבצעות את העבודה העצמית והמקדמת. ההרצאות הכלליות היו ביותר נאומים ספקטאקולאריים מעל במת אולם האסיפות. נמשלו הפרופיסורים לפילוסופיה לסתם בני-אדם: הבינוניות היא המכריעה, העמקות השובה והמקסימה היא בלתי-שכיחה אמנם, אבל גם זו לא היתה חסרת. לא כולם נתפסו להמנע-המשגה של "המטריאליזם הדיאלקטי" ולא כולם הודו בהצהרה, כי "בפעם הראשונה בהיסטוריה הוכרה ואושרה האמת במארכסיזם". לעומת זאת השתלטה בסופו של דבר ההכרה, כי הפילוסופיה גולדה לא היום ולא אתמול: מאז היות האדם אדם, היה נאבק למען המובן של החיים, מאבק זה הוא שעושה אותו לאדם.

לפיכך, מתוך המערבולת של נאומים פוליטיים המשולבים אמוציונליות, כפי שהפגינו זאת נציגי הגוש המזרחי, היה כל משתתף נהנה כבתוך מקלחת צוננת בהיקלעו לוויכוחים בדבר בעיות פורמאליות של ההגיון, שאלות סמאנטיות או פנומנולוגיות.

בשעה מעשה נתברר כי פריצת האידיאולוגים לתחום הפילוסופיה הפך את אלה, היודעים להעריך כראוי את האוביקטיביות, לנקוט בזהירות כפולה ולסגת למקלטים רוחניים, בהם לא יוכל לעקוב אחריהם מנהיג פוליטי או ראש מפלגה. משום כך כדאי לציין ולהרים על נס, כיצד נציגים שנימנו על המשלחות של הגוש המזרחי וממללים במונחים האידיאולוגיים של המפלגה, בנעם בשאלות היסוד של הלינגוויסטיקה הפילוסופית, במיון של שיטות הגיוניות או בההערכה של חשיבות ההגיון הדאונטי למדעי האתיקה והמשפט, היו מצטרפים מיד אל עמיתיהם שבמערב ואפילו מסתכמים עמהם בנוגע להרבה בחינות. באחת הישיבות להגיון והתיאוריה של המדע, היינו עדים גם להתנגדות הגלויה והמפורשת של הנציג הסובייטי אל בן ארצו: בהרצות צאביחאן אבדילדין מאלמה-אטה על "ההגיון הדיאלקטי" אליבא דלנין, עורר בזה לא רק שחוק תמוה על פניהם של הלוגיקונים הנוכחים ממערב אירופה ומאמצות-הברית, אלא גרר גם את התערבותו של הסמנטיקן המוסקבאי גארסקי, שהדגיש בכל תוקף, כי בנושא הנידון קיימות דעות שונות מאד זו מזו.

צורך הוא גם להזכיר כי ברשויות ההגיוניות נעדרות הערכים, ניתנה ההזדמנות להבלטתו של מעין צביון לאומי באיזורי המדינות של הגוש המזרחי. הפולנים, למשל, הכריקו בצחות לשונם (לרוב בצרפתית) בהרצאות רבות לפי המסורת של האסכולה הניאולוגית הוותיקה של וארשה, והופעתם האלגנטית של

צ'כים רבים (לרוב בגרמנית) הזכירה בעליל, כי העריסה של הסטרוקטוראליזם הלינגוויסטי עמדה זה מזמן בפראג.

ביחוד ראויה לשבח הופעתו של הפרופיסור הצ'כוסלובאקי י. ל. פישר, שהצביע באופן מבריק על מוצאו של הסטרוקטוראליזם החדש מתורות השלימות משנות העשרים למאתנו. פישר התכוון להסביר את הסטרוקטוראליזם בנסיון אנטי-פוזיטיביסטי של סינתזה איכותית וחתר לקראת העמדתו בכפיפה אחת עם המונד-לוגיה של לייבניץ: "הסטרוקטורה" מציינת תמיד ל"יסוד", בין שמדובר באטום ובין שמדובר בנקודה. גם האומה היא "סטרוקטורה" החייה וקיימת מתוכה היא ואינה נתונה לשינוי על-ידי כפייה מבחוץ. וכאן אין לכבוש את התמהון על שכמעט ולא הוזכר כראוי שמו של החוקר הדגול קלוד לוי-שטראוס הצרפתי, כרבן הסטרוקטוראליזם בהווה. עוול זה תוקן, אמנם רק במקצת, בוועדות לפילוסופיה של הלשון מרובות-המבקרים, אשר חגו ונעו סביב זו הקרוייה ההיפותיזה של ספיר-וורף, והיא השונה את הצירוף הישיר שבין סטרוקטורות אתניות ולשוניות. חסידיה של משנה זו מסתייעים במחקרים אתנולוגיים ידועים אצל שבטי האינדיאנים שבצפון אמריקה. מתנגדיה פחות משהיו מפקקים באפשרות העקרונית של צירוף זה, הרי ניסו ביותר להפריך את המופת החותך של מתודות-המחקר ותוצאות-המחקר הטבעיות ביסודה של היפותיזה זו. שני הצדדים התחרו כאן בחריפותם, אבל תחרויות השנונה ביותר לא היתה כלל פילוסופיה צרופה. עובדה זו חזרה גם בקבוצות האחרות שנדרשו ליחס שבין הפילוסופיה והמדעים, מדעי-הטבע ומדעי-החברה במובן הרחב של המלה.

בהקשר עם האמור זה עתה, צורך הוא להדגיש כי הנושא העיקרי שכה הרבה להעסיק את המשתתפים, הוא מקצוע אשר כידוע הועמד בעשרות השנים האחרונות במרכז של ההתענינות הפילוסופית. סמנטיקה והרמנבטיקה, היה נושא ההרצאה המקיפה של האנס גיאורג גאדאמר (הידלברג), אשר תחם את האופק של פילוסופיה הלשון שבהווה. מעיקרו של דבר הגדיר אותה כשיטת-סימנים ועל הסמנטיקה מוטל לתאר את השפה "מבחוץ" בעוד אשר ההרמנבטיקה נדרשת לאספקט של הלשון. גאדאמר עמד במיוחד על כוחה של התבונה, המתפעלת בהשלכה ההרמנבטית בתורת בקורת עצמית של התודעה. הפילוסופיה היא תמיד מבצע הרמנבטי. אדם שאף העמיד במרכז הרצאתו "שפה, מחשב, עשייה" את התיחסות העשייה אל השפה והבדיל בין המושג והסטראוטיפ. לסטראוטיפ נודעת חשיבות רבה בשביל העשייה ועם זאת גם בשביל האידיאולוגיה, אשר בלעדיה לא תיתכן שום הסברה של העולם.

הטיפוסי והאופייני של קונגרס זה היה, שאם כי הפילוסופיה חדלה לכהן בו כמדע המדעים, אבל עם זאת גם הוכח שבהווה אין לך אף רשות-מחקר שאינה נזקקת לביסוס או לדיוק פילוסופי במובן הקלאסי.

בסופו של דבר הפילוסופיה הינה ונשארת במשמעותה הנעלה מיטאפיסיקה אקטיבית, בה חותר האדם לקראת תשובה מהימנה מבחינה מדעית בשביל שאלות-היסוד הגדולות של קיומו והבנתו את העולם, דיסקיפלינות כגון לוגיקה, לינגו-וויסטיקה וסמנטיקה, יכולות כאן לתבוע לעצמן את הדרגה של מדעי-סיוע. מצוי

אמנם סוג מסויים של ניתוח לינגוויסטי הנתפס לאונטולוגיה, כפי שמייצג אותו וילארד וואן אורמאן קויין (Qyine) המגולל מחדש בצורה מקורית את השאלה בדבר ההווייה, ואם כי קויין היה נוכח בווינא, הרי לא עלה בידי הקונגרס הפילוסופי בווינא לשפר את הגשר המיוחל שבין ויטגנשטיין והדגרי. הפילוסופיה האנליטית נתגלתה בווינא במלוא המסורת המובהקת הויטגנשטינית כתחום לסילוק המיטאפיסיקה ומניעתה, והאנליטיקן שהטביע את הגושפנקה שלו על הקונגרס לא היה קויין, אלא שמו היה אלפרד ז'יל אייר.

האחרון גולל את השאלה בביקורת-לשון ניאופוזיטיביסטית רהוטה ונלהבת, כיצד יש להגיע בכלל לביסוס פילוסופי מוצק של התיאוריות במדעי-הטבע. כתנא דמסייע שלו ניצב האסטרונום והמטריאליסט הדיאלקטי ויקטור אמבארצמייאן. השאלה אודות "דמות-העולם המדעית", המסכמת את ההישגים של מדעי-הטבע הוסחה ונדחקה לתחום של ההכרעה שבראציה, שאין המדע המודרני גורס אותה יותר ועם זאת לא הותמזה ההודמנות לשבח את "הגניוס לוצי" הווינאי של האסכולה הוינאית, אשר לה הוקדש כבר ביום השני קולוקביון שלם מתוך רחשי כבוד והערצה. ואף-על-פי-כן את הנהייה האינטינסיבית "לדמות-עולם חתומה" שתהא שוכנת בשיטה כוללת, כפי שזו היתה רווחת באולמות של הקונגרס הוינאי — את זו לא יכלו לרוות אפילו שני המרצים הנ"ל. על השאלה, מה היו בכל זאת המגמות החדשות שנתבססו הפעם במחשב הבינלאומי, יש להשיב: קיימת מגמה מוחשית בבירור לקראת השיטה. הרלטיביזם נסוג למצב של התגוננות ולא רק הרלטיביזם הוותיק מיסודו של דילטאי והבאים אחריו מרשויות הסוציולוגיה של הדעת ואנתרופולוגית-התרבות, אלא גם הרלטיביזם החדש של הפילוסופים האנליטים או של ואנתרופולוגית-התרבות, אלא גם הרלטיביזם החדש של הפילוסופיה האנליטית, או של ה"דיאלקטיקה הנטיבית" מיסודו של אדורנו.

על כל צעד ושעל נודמן לך להיתקל כאן בסיטמטיקה החדשה. המארכסיזם התייצב כאן בתיאורים של סניגוריו המזרחיים כמיבנה-מחשב דוגמאטי חתום וסגור. בקולוקביון בדבר "קיברנטיקה והפילוסופיה של הטכניקה" נעשה צעד חשוב קדימה בכיוון "המטאפיסיקה של שיטות-האינפורמאציה" (כפי ששונה גוטארד גינטר), ובאתיקה התגדרו בכל החומרה באכסיומטיקה, שהגיעה לשיאה "בלוגיקה דאונטיית", זו התורה הפורמאלית של מאמרים נורמאטיביים, שזכתה רק בזמן האחרון לחשיבות השפעה ניכרת.

צורך הוא לציין כי גם לפנומנולוגיה הוקצה תחום מכובד, אגב הכוונה להעמיד באור הנכון את התהום העמוקה שבין המתודה של הוסרל ובין הפסיכר-לוגיזם של תורת ההכרה. ובהקשר עם כך זינק ערוך ודרוך כאביר אלגנטי קארל פופר ותיאר במפורט את מדוס "ההבנה" של תהליכים היסטוריים בתורת תהליך ניתוח הגיוני של "מצב-בעיה היסטורי", כלומר, בתורת תהליך שאין בינו ולא כלום ובין "ספיקת-הכוונה הפסיכולוגית".

על מסקנותיו של ויקטור פופר בהרצאתו "התיאוריה של הרוח האוביקטיבי", שהיווה בעצם מעין הפתעה בשביל הקונגרס כולו, חובה היא ליחד את הדיבור

במקצת. הרצאה זו שימשה מעין הוכחה מרשימה בשביל הצורך המיטאפיסי המודע בפילוסופיה הבינלאומית של ימינו.

פופר פתח בקביעה, כי השיטות הפילוסופיות ערובות ברובן בצורה דואל-ליסטית והן ניוזנות ויונקות מהניגוד שבין מחשב והוריה, רוח וחומר, סובייקט ואובייקט. לעומת זאת, הרי אופני-השקפה מוניסטיים ופלוראליסטיים לא יכלו לקנות לעצמם שביתה בהיסטוריה. ברם, פופר הוא המעיו ללמד סניגוריה גמרצת לזכותה של שיטה פלוראליסטית, כלומר, שיטה תלת-ערכית. כי לגבי עולם ההויה ועולם התודעה המכירה קיים עד עולם שלישי: העולם של האידאות האובייקטיביות. העולם של ההגיון והמתמטיקה. עולם שלישי זה הוא אמנם מוצר של התודעה האנושית, אבל הוא קיים גם ללא תלות כל שהיא בתודעה. מצויים, למשל, מספרים רבים לאין סוף, שאין אנו מסוגלים למנות אותם, אשר לעולם לא נתפוס אותם אמפירית, ואף-על-פי-כן קיימים הם. מבחינה גינטית העולם השלישי הוא, איפוא, מעשה-יצירתנו, אבל מבחינה טונולוגית הוא אבטונומי. הוא המוצר שלנו, אבל עם זאת אנו מייצרים אותו שלא במתכוון, אנו מגלים אותו כתנאי הכרחי להבנת-העולם העיונית והמעשית שלנו. הנימה הבוטה במסקנותיו של פופר היתה טמונה בעובדה שבעצם ולמעשה לא גילו שום דבר חדש, ואף-על-פי-כן הן פעלו כמשהו היוצא מן הכלל. פופר עצמו ציין את אפלטון, לייבניץ וקאנט כמגלי העולם השלישי. כן גם נמנע מלנופף בחרב-הפיפיות של התבונה וציין בכל החומרה את המימדים הנודעים בלבד של העולם השלישי — הלוגיקה והמתמטיקה. עם זאת השכיל לשקף בביטור עד כמה עולם שלישי זה הוא רב-מימדי וכיצד עם כל דקדוקי-הדקדוקים שאנו נוקטים כלפיו, הוא בכל זאת טומן בחובו בקיעים השוקקים חידות על גבי חידות בהויה, בהצביעו, למשל, על מושג האיין-סוף.

לבסוף גילה, תוך המעבר מהמתמטיקה להיסטוריה, כי האדם מסוגל או עלול, להשתלט על הממשות רק מתוך התייחסות לעולם השלישי, שכן עולם זה הוא מעין מרפק הכרתי שבין הבנת-הממשות הסובייקטיבית-אינטיאוטיבית אשר להאדם ובין המחשב האובייקטיבי — שכלו שלו. הפתוס של הרצאתו היה חדור בפתוס של המדע המדויק ובהגע אחד היה מפעפע בו גם הפתוס, אשר בו היו הרציונאליסטים של המאה השבע-עשרה מעלים את המופתים לקיום האלוקים. צורך הוא להדגיש, כי בניגוד מוחלט לכל המארכסיסטים האוטופיים והפסיכודוארכסיסטים של הקונגרס הוינאי, לא הפליט פופר דבר אשר בו ברגע לא יכול היה להוכיחו מתימטית, כי על הרצאתו כולה היתה נסוכה תקווה אנושית.

בהבדל מהקונגרסים הקודמים לפילוסופיה נעלמו עתה כליל כל אותם אנשי הכמורה אשר היו ממלאים את אולמות ההרצאות ומסתופפים בהמוניהם בגלומותיהם הארוכות במסדרונות האוניברסיטאות לשם ויכוחים משכנעים עם אפיקורסים וכופרים. נראים הדברים כי לכך גרמה העובדה, ששלושה קולוקביונים ראשיים הוקדשו בפעם זו לנושא: מארכס והפילוסופיה של ההוה, חאת בווינא הקתולית. ואכן, מי מילל לפני שלוש שנה, כי עם סיום הישיבה הסוערת הראשונה, שלא נעדרה ממנה גם התלקחות-יצרים פוליטית עצומה, יקום חרב-הנשיאות, הסוציולוג

הפילוסוף הפולני אדם שאף, המוחרם ומנודה עתה בארצו והנודע כמארכסולוג מובהק, ובדברי הארגעה שלו יכריז על דעת כל חברי הנשיאות, כי הועד המארגן של הקונגרס הקדיש שלוש ישיבות לנושא זה, בהביאו בחשבון את העובדה, שהשנה מלאו 150 שנה להולדתו של קארל מארכס.

מיליארד אנשים, שליש האנושות — סובייטים, סינים, מזרח-אירופה, קובאנים ועוד — חי וקיים עתה במשמר מארכסיסטי. דתות העולם — הנצרות, הבודהיזם והאיסלם — הפסידו לזכותו יבשות ואימפריות שלמות. ברם, מה רב היה הפילוג המדהים במחנה עצום זה ומה גדולה היתה בו ההתרוצצות הכבירה לכאן ולכאן דווקא על רקע אידיאולוגי מנחה, כפי שנתברר כבר בישיבת הקולוק-בריון הראשון.

ביחוד אמורים הדברים בנוגע לתורת „הניבור“ של מארכס הצעיר באידי-אולוגיה הקומוניסטית של הווה. למחיאות כפיים רבות זכה הפילוסוף הביאפרי אקזיובי (היושב עתה בצ'כוסלובקיה) בהערתו ובשאלתו המוחצת: „אנחנו בני אפריקה מבולבלים בנוגע לפירושים של המארכסיזם. מי היה בעצם המפרש את מארכס נכון: הסינים, הרוסים או הצ'כים. תנו סוף-סוף את האפשרות למדעני כל הארצות לפרש את המארכסיזם באופנים שונים, אבל עם זאת גם להגשים את רעיונותיו בדרכם הם“.

וכאן כדאי להעיר כי שלושת המאורות שציפו לבואם, על מנת להשתתף בנושאים אלה — סארטר, ראסל ולוקאש „זהרו“ כאן בהעדרם: הראשון מפני סלידתו מהשתתפות בכלל בקונגרסים, השני משום טעמי זיקנה והשלישי על שום פירסום הצהרתו האנטיסובייטית החריפה בגלל כיבוש צ'כוסלובקיה. אולם דווקא המאורעות המדאיגים והעצובים שמעבר לגבול אוסטריה באותם הימים, החריפו עוד יותר את האקטואליות של בעיית האידיאולוגיה.

הפילוסופים הסובייטיים דגלו במארכסיזם בלתי-אידיאלקטי נוקשה ומסווג עד כדי כך, שניתן מקום להתאבל על מארכס עצמו ותורתו, כפי שהוכיחה זאת ההרצאה הראשונה של נציגם איזרמאן, והתאבלות זו היתה מתגלגלת בחימה מצד השומעים הלא-מארכסיסטיים בגלל העוצמה והתקיפות שגילו הרוסים נגד כל הפרכה מן הצד שכנגד, או כשהיו ממלאים את פיהם מים. עם זאת גילה הצד שכנגד אדישות גמורה, ביחוד כשנדרש לנושא זה באותה הגישה האקדמית כמו לנושאים אחרים שרחפו בחלל עולמו של הקונגרס. התנהגות „אקדמית“ זו היא שהביאה גם להתערבות מלוות-הפרעות מצד הסטודנטים השמאליים שאינם גורסים את ההפרדה בין פוליטיקה ומחשב מדעי.

משום כך היה קשה להתדיין כראוי על המארכסיזם. הרוסים ראו את עצמם נפגעים בגלל „הפוליטיזאציה“ המאימת כביכול על הקונגרס הפילוסופי, בעוד אשר הצ'כים והפולנים, כפי שניתן להיווכח מהשיחות עמהם, היו אמנם מאוחדים בדעותיהם במחאתם נגד האידיאולוגיה המדעית הרוסית, אבל נקלעו למצב המסובך שלא להעלות את פרשנות-המארכסיזם העצמאית שלהם (ביחוד בנוגע לתורת „הניבור“) וזאת בגלל המאורעות הפוליטיים שמעבר לגבול.

רוב המשתתפים בקולוקביונים היו תמימי דעים עם הסטודנטים, שצורך הוא לדון ביעוד מכוח דיאלקטית בדבר ההלכה והמעשה של מושג ההומניזם בתוך המארכסיזם עצמו. אולם שאיפה זו לא נסתייעה בחלקה בגלל קוצר הזמן ובחלקה בגלל הניגודיות הבלתי מגושרת כל עיקר בין הנוקשות של פרשנות-מארכס נוסח הסובייטים ולבין הפיכחות המתונה הגורסת מלכתחילה את שינוי-העולם לענין חמור מאוד.

מתוך כל הדיונים וההתנצחויות התברר, שאין להגיע לידי הבהרה מעשית, כי התביעה המארכסיסטית למדעיות בלעדית נתגלתה כאן תוך ראות פורמלית כדבר שבאמונה שאינה ניתנת לעירעור. ופחות מהכל מסוגלת הפילוסופית המדעית להשתעבד לדוגמטיקה כל שהיא ואפילו כשהיא מתגדרת במטריאליזם דיאלקטי המתון ביותר.
